TRESTNÍ ODPOVĚDNOST PRÁVNICKÝCH OSOB JAKO JEDEN Z MOŽNÝCH NÁSTROJŮ BOJE S HOSPODÁŘSKOU KRIMINALITOU

MAREK FRYŠTÁK

Právnická fakulta Masarykovy Univerzity, Česká republika

Abstrakt v rodném jazyce
V rámci uvedeného příspěvku se autor nechce věnovat předkládání argumentů pro a proti zavedení trestní odpovědnosti právnických osob či řešení dalších souvisejících sporných otázek. Na základě rozboru jedné konkrétní trestní věci by se chtěl z praktického úhlu pohledu zamyslet nad tím, proč vlastně trestní odpovědnost právnických osob zavést, jaký by tato měla smysl a zejména to, jakým by byla přínosem ve vztahu k potírání hospodářské kriminality.

Klíčová slova v rodném jazyce
Hospodářská kriminalita, individuální trestní odpovědnost, trestní odpovědnost právnických osob, mezinárodní dokumenty, návrh zákona o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim, kasuistika.

Abstract
The author in his paper does not want to deal with submitting arguments for and against implementation of criminal liability of corporations or with solving others related controversial questions. He wants to analyze one real criminal case and from the practical point of view to think about why it is necessary to implement criminal liability of corporations, what will be sense of it and mainly what will be its contribution for combating of economic criminality.

Key words
Economic criminality, individual criminal liability, criminal liability of corporations, international regulations, the draft on criminal liability of corporations and proceedings against them, casuistry.

1.

Přestože podíl hospodářské kriminality na celkové kriminalitě není tak vysoký, její společenská nebezpečnost je více než evidentní. Případy hospodářské kriminality působí destruktivně na společenské vědomí a to jak přímým poškozováním občanů (např. vkladatelů zkrachovalých bank, kampeliček či investičních fondů), tak jejich obtížným odhalováním a dokazováním. Negativně působí i skutečnost, že se v rámci ní setkáváme s novým typem pachatelů (tzv. bílými límečky). Jsou to řádní občané, úspěšní v zaměstnání či podnikatelské činnosti, mající plnou důvěru svého okolí. Fakticky se nevymykají z průměru běžné populace a když už jsou obviněni či obžalováni z trestné činnosti, tak se jejich okolí diví, protože by to do nich „nikdo neřekl“. Hospodářská kriminalita v posledních letech dosáhla takových rozměrů, že destabilizuje nejen právní vědomí občanů, ale i celé národní hospodářství. Nese v sobě společenský náboj související s ideou fungování společenské spravedlnosti při získávání majetku a ekonomického, a tím i společenského, vlivu.[1]

[1] Fryšták, M. Hospodářská kriminalita z pohledu teorie a praxe. Ostrava: Key Publishing, 2007, s. 182.

Zákonitě je pak téma hospodářské kriminality po roce 1989 zcela oprávněně považováno za jedno z nejčastěji zpracovávaných témat. Mnoho toho bylo již napsáno o tomto fenoménu, který je tak variabilní a přizpůsobivý a velmi pružně dokáže reagovat na změnu ekonomických a společenských podmínek. V řadě pojednání se jejich autoři snažili hospodářskou kriminalitu blíže analyzovat a zamýšleli se nad jejími příčinami. Není možné s ní účinně bojovat, aniž bychom poznali a pochopili, co je její příčinou. Teprve tehdy, až máme poznatky o příčinách hospodářské kriminality, můžeme vytvářet efektivní preventivní opatření. S tím souvisí i diskuze a úvahy o tom, jak hospodářskou kriminalitu účinně potírat a jak na tuto reagovat. Hledají se různé nástroje boje s ní a to jak v rovině trestní, tak i mimotrestní.

Při rozboru jednotlivých konkrétních případů hospodářské kriminality velmi často dojdeme k závěru, že k jejímu páchání dochází činností právnických osob. Navíc i již zmiňované bílé límečky mnohdy svoji trestnou činnost páchají jménem či ve prospěch určité právnické osoby, případně se její existencí „zastřešují".

V té souvislosti je zřejmé, že téma zavedení trestní odpovědnosti právnických osob, se kterým se často setkáváme, je téma velmi aktuální. Při jeho vyslovení se ale zákonitě objevují argumenty pro i proti jejímu zavedení.

Na jedné straně je možno dovolávat se řady mezinárodních dokumentů, ve kterých se objevuje tendence k postihování protiprávního jednání právnických osob. Povaha těchto dokumentů je velmi rozdílná. Někdy se jedná o mezinárodní smlouvy ukládající účastnickým státům konkrétní povinnost k postihu protiprávního jednání právnických osob, jiné mají povahu pouze určitých doporučení, kterými se účastnické státy mohou řídit či nemusí.[2] Uvedené mezinárodní dokumenty v mnoha případech požadují, aby smluvní státy zajistily účinné, přiměřené a odstrašující sankce bez toho, aby vyžadovaly, že tyto sankce musí být uděleny v trestním řízení. Je tedy na každém smluvním státu, zda v tomto případě zvolí odpovědnost trestněprávní, správněprávní či administrativněprávní.

Na straně druhé nelze zapomínat na to, že evropské kontinentální právo vychází ze zásady individuální trestní odpovědnosti, tj. odpovědnosti konkrétní fyzické osoby a to v protikladu k odpovědnosti kolektivní, konkrétně k odpovědnosti právnických osob.

Nové společenské a ekonomické změny, které zasáhly Evropu minulého stolení a vrcholily zejména v její poslední dekádě a na přelomu tisíciletí, zcela zákonitě začaly nenápadně s ohledem na to, co bylo ve stručné podobě uvedeno výše, stírat a nabourávat výlučnost zásady individuální trestní odpovědnosti fyzických osob. Žádnému státu na kontinentu se tak nevyhnuly diskuze a úvahy o tom, jak reagovat na skutečnost, že hospodářská kriminalita je páchána jménem či prostřednictvím právě právnických osob. Každý stát se tak v rámci své vnitrostátní úpravy musel vypořádat s tím, zda opustí staré a zavedené zásady kontinentálního práva ve vztahu k individuální trestní odpovědnosti fyzických osob a zavede pravou či nepravou trestní odpovědnost právnických osob[3] nebo zda zvolí jiný přístup např. posílením správní odpovědnosti. Vždy ale tak, aby právnickým osobám byly dle shora naznačených mezinárodních dokumentů ukládány účinné, přiměřené a odstrašující sankce.

---

[2] Jejich demonstrativní výčet včetně bližšího rozboru jejich obsahu je uveden např. in Jelinek, J. Trestní odpovědnost právnických osob. Praha: Linde, 2007, s. 109-138.

[3] Kratochvíl, V. Trestněprávní odpovědnost právnických osoba a jednání za jiného. Právny obzor, 2002, č. 4, s. 366.

Otázkou zavedení trestní odpovědnosti právnických osob se tak zákonitě musela zabývat i Česká republika. Jak jsem již naznačil, jedná se o téma velmi citlivé a svou podstatou vymykající se doposud uznávaným a zavedeným zásadám a principům kontinentálního trestního práva. Názorová nejednotnost, jakým způsobem v uvedené věci dále postupovat, se odrazila v tom, že byť Česká republika řadu mezinárodních dokumentů týkajících se postihování právnických osob podepsala, tak tyto doposud neratifikovala.[4]

Složitost této diskuze byla jedním z důvodů, proč byl u nás vládní návrh zákona o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim byl připraven a Poslanecké sněmovně předložen k projednání až v roce 2004. Ta jej projednávala jako sněmovní tisk č. 745 a zamítla jej hned v prvním čtení. Pokud budeme sledovat, jakým směrem se dále vyvíjely názorové tendence k této otázce, tak zejména ministerstvo spravedlnosti ústy svých představitelů opakovaně uvádělo a uvádí, že otázka trestní odpovědnosti právnických osob není na pořadu dne a spíše se bude hledat řešení v rovině správní. Z uvedeného důvodu nebyl od uvedené doby do současnosti žádný obdobný návrh předložen.

2.

Není mým cílem, abych se ve svém příspěvku věnoval předkládání argumentů pro a proti zavedení trestní odpovědnosti právnických osob či řešením dalších souvisejících sporných otázek. Spíše bych se chtěl z praktického úhlu pohledu zamyslet nad tím, proč vlastně trestní odpovědnost právnických osob zavést, jaký by tato měla smysl a zejména to, jakým by byla přínosem ve vztahu k potírání hospodářské kriminality.

Při těchto úvahách bych vyšel z konkrétního případu. Po roce 1989 jsme se setkávali s velkým množství různých „investičních společností“, které nabízely na tehdejší poměry velmi nadstandardní zhodnocení vložených finančních prostředků. Modus operandi zde byl velmi jednoduchý. Tyto společnosti se samozřejmě v prvé řadě věnovaly výkupu akcií, které řada občanů získala v rámci kupónové privatizace. Každý si mohl vychutnat ten opojný pocit být akcionářem a věřit tomu, že z mála bude mnoho a vložené finanční prostředky přinesou ohromující zisk. Do té doby něco, co jsme u nás znali pouze z filmů. Téměř ve stejném okamžiku, co občan prodal této společnosti své akcie a v ruce držel získané finanční prostředky, mu tato obratem nabídla, zda by je nechtěl u nich velmi výhodně investovat s tím, že každého čtvrt roku bude dostávat poštovní poukázkou velmi zajímavé úrokové zhodnocení a jednou za rok mu budou připsány podíly na zisku společnosti. Velmi lákavá nabídka, které bylo jen obtížné odolat. V počáteční fázi byly těmto občanům skutečně slíbené částky vypláceny. Bylo to dostatečným argumentem k tomu, aby se počet zájemců o takto výhodnou investici řetězovitě šířil. Vždyť to předci funguje, tak to nemůže být žádný podvod! Lehce se tak i vytvořila síť dealerů, která byla tento „produkt“ ochotna za slíbenou provizi nabízet. Teprve až v rámci trestního řízení se zjistilo, že reálně se nejednalo o žádné zhodnocení finančních prostředků, ale o klasické letadlo. Vyplácené finanční prostředky pocházely od dalších důvěřivců, kteří se na inzerované zhodnocení finančních prostředků nechali nalákat. Celý mechanismu se zaseknul v okamžiku, když se už nenašel dostatečný počet těch, kteří byli ochotni do společnosti investovat. Tato tak neměla na výplaty dohodnutých částek, na svůj provoz a další „aktivity“. Nebylo předci smyslem této trestné činnosti pouze vybírat a vyplácet finanční prostředky, ale tyto ze společnosti vyvést formou půjček poskytovaných dalším právnickým osobám. Byli zde náhle stovky a tisíce poškozených, zejména starších a starých lidí a způsobená škoda šla do desítek milionů.

[4] Jedná se např. o Druhý protokol k Úmluvě EU o ochraně finančních zájmů Evropských společenství ze dne 19.6.197 nebo Úmluvu OSN proti korupci podepsanou Českou republikou 22.4.2005.

Dalším podstatným faktem, který určitým způsobem usnadňoval realizaci zmiňovaného jednání, bylo to, že tyto investiční společnosti existovaly zpravidla ve formě akciových společností se základním jměním vysoce převyšujícím zákonem požadované limity. Byl to určitý psychologický aspekt, který měl zaručit věrohodnost této společnosti a garantovat návratnost vložených finančních prostředků. V případě naší investiční společnosti bylo její základní jmění 300 mil. korun a bylo tvořeno akciemi.

V rámci trestního řízení bylo nesnadným úkolem rozmotat klubko vzájemných vztahů a propojením všech zainteresovaných společností a subjektů. Všem bylo zřejmé, že jednatel hlavní společnosti, který podepisoval smlouvy o vkladu finančních prostředků, nebyl tím hlavním a jediným pachatelem. Zcela logicky stál někdo v pozadí a tahal za nitky. Jednalo se totiž o tak složité operace, které by reálně nemohl zvládnout a zorganizovat jeden člověk. Přesto trestní řízení skončilo pouze pravomocným odsouzením jeho osoby z důvodů, které zmíním dále.

Při výslechu poškozených byla těmto shodně kladena otázka, co pro ně bylo mimo jiné impulzem k tomu, že do uvedené společnosti investovali. Pravidelně zaznívalo, že se předci jednalo o právnickou osobu, navíc akciovou společnost, která měla vysoké základní jmění. Taková společnost se nemohla dostat do finančních potíží a zkrachovat. A kdyby už k tomu došlo, tak její závazky byly garantovány a zajištěny právě jejím vysokým základním jměním.

3.

Naznačeným rozborem skutkového stavu tohoto případu jsem se snažil poukázat na řadu problematických aspektů, které mají svým způsobem souvislost s hledáním odpovědi na otázku související se zavedením trestní odpovědnosti právnických osob.

Je absolutně nemyslitelné, aby ke spáchání této trestné činnosti v takovém rozsahu a s takovou způsobenou škodou došlo v případě, že by zde nebylo „zastřešení“ celého jednání právnickou osobou s cílem vyvolat zdání solidnosti, důvěryhodnosti a jistoty. Zamysleme se nad možností, že by se na spáchání naznačené trestné činnosti podílely pouze fyzické osoby, aniž by měly „někoho za zády“. Podařilo by se jim získat takovou důvěru občanů a vybrat takové množství finančních prostředků? S největší pravděpodobností ne.

Již samotný počátek existence této investiční společnosti souvisí s činností dalších právnických osob a subjektů. Tyto mezi sebou zcela účelově obchodovaly určitý balík akcií proto, aby došlo k umělému vyšroubování jejich ceny. Znalec, který se měl v rámci trestního řízení vyjádřit k jejich ceně, byl ve velmi obtížné situaci, protože tato se určuje na základě poptávky a nabídky a to i uměle vytvořené.

Zhruba rok po zapsání investiční společnosti v obchodním rejstříku došlo k navýšení jejího základního jmění a to za použití právě onoho zmiňovaného balíku akcií. Jak bylo již uvedeno výše, vše směřovalo k tomu, aby vybrané finanční prostředky následně byly vyvedeny formou půjček ze společnosti na další subjekty. Těmito samozřejmě byly mimo jiné i právnické osoby. Je logické, že půjčky řádově v milionech poskytované fyzickým osobám mohou vyvolat určité pochybnosti o schopnosti dlužníka tyto splatit. Právě proto byly vybrány osoby právnické. Je třeba zdůraznit, že zprvu byly samozřejmě závazky ze strany dlužníků plněny. Opět jenom proto, aby celé jednání vypadalo důvěryhodně a nezpochybnitelně. Společnost tak mohla argumentovat, že toto je jeden ze způsobů, jakým provádí zhodnocování vložených finančních prostředků. Další způsob vyvedení finančních prostředků z investiční společnosti byl nákup akcií od různých fyzických a právnických osob. Samozřejmě, i v tomto případě

bylo až v rámci trestního řízení zjištěno, že se jednalo o spřízněné subjekty a cena akcií, za kterou investiční společnost nakupovala, byla samozřejmě uměle vytvořená díky účelové nabídce a poptávce. Toto tvrzení lze podložit i tím, že kromě těchto spřízněných subjektů ani v jednom případě s akciemi neobchodoval nikdo jiný.

Jednoznačně z toho všeho vyznívá, že kdyby nebylo těchto všech právnických osob, byla by realizace celého zmiňovaného jednání dosti komplikovaná a problematická.

Pokud se podíváme na typické formy a způsoby páchání hospodářské kriminality, tak v rámci praktické reality si je v mnoha případech nedovedeme představit bez určité formy participace právnických osob. Jestliže je např. podstata trestné činnosti založena na nárokování vrácení nadměrného odpočtu DPH na základě fiktivních dokladů nebo nepravdivých údajů o existenci zboží, tak je třeba, aby takové zboží bylo postaveno tzv. na papíry, což není možné bez existence řetězce právnických osob, které s uvedeným zbožím budou „obchodovat“. V rámci hospodářské kriminality je tak v mnoha případech právnická osoba jednoznačně použita jako nástroj ke spáchání trestného činu.

Jak bylo již uvedeno, jediným odsouzeným pachatelem byl v našem případě pouze jednatel investiční společnosti. Přispělo k tomu nejen to, že náš „hlavní“ pachatel (fakticky bílý kůň) odmítnul v rámci trestního řízení vypovídat a s orgány činným v trestním řízení nijak nespolupracoval, ale i fakt, že vzájemné vztahy v rámci jednotlivých právnických osob, ale i mezi nimi navzájem, byly velmi spletité a komplikované. Bylo tak velmi obtížné dovodit individuální trestní odpovědnost dalších konkrétních fyzických osob. V našem případě se to nepodařilo.

V obecné rovině je možno konstatovat, že s technickým rozvojem se pracovní, kontrolní a rozhodovací mechanismy právnických osob stávají tak složitými, že je dosti často prakticky nemožné zjistit, kdo je konkrétně zodpovědný za konkrétní rozhodnutí. Prosadit tak individuální trestní odpovědnost konkrétní osoby je mnohdy téměř nemožné.

Naše investiční společnost skončila v konkurzu. Důvodem bylo to, že kromě základního jmění tvořeného naprosto bezcennými akcie, neměla téměř žádný zpeněžitelný majetek a bylo pro ni absolutně nemožné, aby dostála všem svým závazkům vůči vkladatelům přesahujícím částku 30 mil. korun. Zcela paradoxně, ani subjekty, kterým byly poskytnuty finanční půjčky, se neměly k jejich vrácení. Konkurz investiční společnosti byl po několika letech skončen z důvodu, že majetek podstaty nepostačoval ani k úhradě jeho nákladů.

Všechny další subjekty, bez jejichž participace by provedení trestné činnosti nebylo možné, tak trestním řízením a konkurzem investiční společnosti nebyly žádným způsobem podstatně zasaženy a toto nijak neovlivnilo jejich dalších fungování. Tento stav s ohledem na vše, co bylo doposud k uvedenému tématu řečeno, nelze považovat za stav ideální.

4.

Nepopírám, že trestní odpovědnost právnických osob lze považovat za jednu z nejproblematičtějších otázek teorie trestního práva. Vždyť jakékoli úvahy na toto téma znamenají odklon od principů evropského kontinentálního práva a to konkrétně od zásady individuální trestní odpovědnosti. I přes tento argument jsem zastáncem toho, abychom o trestní odpovědnosti právnických osob vážně uvažovali, aniž bych teď chtěl polemizovat o tom, zda by měla být ve formě pravé či nepravé.

Snažil jsem se na uvedenou otázku podívat očima praxe. Přestože jsem onen konkrétní skutkový stav popsal v relativně zjednodušené podobě, je možno ho brát jako určitou modelovou situaci. Nepopírám ale, že tato může samozřejmě vyvolat řadu dalších diskutabilních aspektů, které by si zasluhovaly samostatné řešení.

Problematické aspekty, které jsem v rámci rozboru skutkového stavu nastínil, mě zákonitě musely nasměrovat k závěru, že zavedení trestní odpovědnosti právnických osob je krokem správným směrem. Nelze připustit, aby pachatelé hospodářské kriminality byly ve své vynalézavosti a díky svým možnostem o krok dopředu před orgány činnými v trestním řízení. K zamyšlení je, pokud jim toto umožňují mezery či nedostatky v právní úpravě. Je třeba vyvinout maximální snahu a úsilí k nalézání nových nástrojů, díky kterým bude možno s hospodářskou kriminalitou účinně a efektivně bojovat a tuto potírat. Neměly bychom se tak spokojit s pouhým pravomocným odsouzením pachatele či odčerpáním výnosů z trestné činnosti. Naše snaha by měla směřovat k tomu, aby byly vytvořeny podmínky a mechanismy, které by budoucím pachatelům ztížily nejen už samotné páchání trestné činnosti, ale které by jim zkomplikovaly i možnosti, jak tuto trestnou činnost zakrýt a jak tomuto protiprávnímu jednání dát v očích budoucích poškozených „punc zákonnosti“. K tomu všemu by přispělo již samotné sankcionování právnické osoby, které se na trestné činnosti podílela, která ji zastřešovala nebo která trestnou činnost kryla, z důvodu, které jsem zmínil výše.

Literatura:

- Fryšták, M. Hospodářská kriminalita z pohledu teorie a praxe. Ostrava: Key Publishing, 2007.
- Jelínek, J. Trestní odpovědnost právnických osob. Praha: Linde, 2007.
- Kratochvíl, V. Trestněprávní odpovědnost právnických osoba a jednání za jiného. Právny obzor, 2002, č. 4.

Kontaktní údaje na autora – email:
Marek.Frystak@law.muni.cz